

Kjell Östberg

Ett hundraårsjubileum med förhinder: den hotade demokratin

Ur [Tidsignal nr 14](#) 2016 (Tema: Den sköra demokratin och Europeiska Unionens kris)

[För detaljer om källhänvisningarna i texten, se *Litteratur*-listan i slutet]

Det är nu snart hundra år sedan den representativa demokratin som vi idag känner den – allmän rösträtt och parlamentarism – fick sitt stora genombrott i vår del av världen. De kommande åren kommer vi att få läsa många artiklar som hyllar de kloka män, och en och annan kvinna, som ska ha gett oss denna reform.

Det finns anledning att med skepsis granska den officiella historieskrivningen i åtminstone två avseenden. Dels påståendet att den form av demokrati som genomfördes var överlägsen de alternativ som fanns. Dels när det gäller vilka som var pådrivande och vilka som var motståndare till framför allt den allmänna rösträtten.

I denna artikel ska dessa teman diskuteras. En huvudtes är att de grundläggande demokratiska rättigheterna har kunnat genomföras först efter hårda politiska strider, där folkliga rörelser drivit på, konservativa bromsat.

Men huvudtemat i artikeln är att demokratin, när dessa rörelser är på tillbakagång, idag är hotad.

Varken liberalism eller konservatism har varit pådrivande för att införa demokrati i dess bokstavliga betydelse, folkvälde. De hade verkat för konstitutionella statsskick med begränsat folkligt deltagande och stor makt åt byråkratier och andra eliter, ofta också åt monarken.

Det var uppenbart att det krävdes revolutioner och hot om revolution för att på allvar aktualisera ett mer omfattande folkstyre, inkluderande både män och kvinnor. Vissa länder, som Finland eller Norge, hade gjort betydande framsteg redan innan Första världskriget, men även där var dessa erövringar en produkt av folkliga mobiliseringar, för nationell självständighet.

Och om hur demokratin när den infördes omkring 1920 skulle se ut rådde många uppfattningar. (Det gäller även idag; någon har räknat att bland statsvetare finns det 500 olika demokratidefinitioner.)

Högern var fortfarande i princip fortfarande mot. De accepterade besluten under galgen, men försökte införa garantier mot ett alltför kraftigt genomslag: skötsamhetsvillkor som begränsade rösträtten för delar av underklassen, ett tvåkammerssystem med ett mer konservativt överhus, att behålla monarkin, krav på kvalificerad majoritet för allt för stora utgiftsökningar var några sådana krav som i olika former genomfördes också i Sverige.

På andra sidan den politiska skalan fanns den radikala socialistiska rörelsen som förespråkade former som skulle ge folket mer direkta möjligheter att påverka de politiska besluten, i form av rådsdemokrati eller sovjetvälde. De ville också utvidga demokratin till att också omfatta den ekonomiska sfären. Arbetarråd växte fram över hela Europa, i Ryssland tog de makten.

Men inte heller för den form som segrade i större delen av Europa, den liberala parlamentariska demokratin, var demokratin något entydigt. Allmän rösträtt, javisst, vanligtvis också parlamentarism.

Den ekonomiska sektorn marknaden, lämnades oinskränkt. Och kunde man verkligen överlåta makten till folket? Skräcken för den oregerliga massan var djup förankrad hos tidens borgerlighet.

”När massorna samlas försvinner deras moraliska kvaliteter. Folk slutar tänka, glömmer

förnuft och styrs enbart av sina känslor”, sammanfattade Sigmund Freud mångas tankar.

Massorna gjordes också ansvariga för det politiska förfallet som drabbade många av de unga demokratierna. Totalitära rörelser är möjliga varhelst massorna – de som saknar röst och säte i det demokratiska systemet – fått aptit på politiken, menade Hanna Arendt.

Ledande forskare från Weber till Schumpeter fångade upp oron. Visst skulle folket inkluderas, men kanske inte själva utöva makten. Parlamentet kunde bara i begränsad utveckling bli ett ledande forum för nationell politik. Det krävdes motvikt: byråkratin, marknaden, ett starkt politiskt ledarskap. Begrepp som ”ledarskapsdemokrati” eller ”konkurrenselitism” fångade dessa uppfattningar. (*För denna utveckling, se Mäller 2013, Jonsson 2013 och Roper 2013.*)

De första årtiondena var ett demokratiskt genombrott med förhinder. Fascistiska och anti-demokratiska krafter växte sig starka. Det för många löftesrika alternativet i öst utvecklades till stalinistisk diktatur. Weimarrepublikens implodering har ofta framhållits som exempel på de unga demokratiernas tillkortakommanden.

Demokratisering på svenska

Arbetarrörelsen spelade en avgörande roll i Sveriges demokratisering.

Flera av de kampområden som den unga arbetarrörelsen var indragna i berörde grundläggande demokratiska rättigheter. Störst praktisk betydelse hade föreningsrätten. Att utan trakasserier kunna bilda fackföreningar var en avgörande förutsättning för det fortsatta uppbygget av en stark arbetarrörelse. Många av de hårdaste fackliga striderna, som t ex den legendariska Mackmyrakonflikten 1906, gällde just den rätten.

Också yttrandefriheten satt trångt. Under ”åtalsraseriets tid” i slutet av 1880-talet dömdes ledande socialdemokrater på löpande band för hädelse, smädelse mot riksdagen och majestätsbrott i misshagliga artiklar. (*Olsson och Ekdahl 2014.*)

Från allra första början intog kravet på allmän rösträtt en central roll för socialdemokratin.

”Allmän, lika och direkt rösträtt vid politiska och kommunala val för alla till myndig ålder kunna medborgare, utan någon av könsskillnaden betingad olikhet” inledde det första politiska programmet från 1897. Partiet var ledande i 1890-talets rösträttsrörelse och pådrivande i inkallandet av de uppmärksammade Folkriksdagarna. Enigheten med liberalerna bröts temporärt när socialdemokraterna ville trappa upp kampen och genomföra en politisk generalstrejk. Den genomfördes också med stor uppslutning när Riksdagen våren 1902 behandlade en omdiskuterad rösträttsreform.

I sina program var socialdemokraterna tydliga med att de ville ha ett i grunden annat samhälle. Man ville ”sätta sig i besittning av den offentliga makten och efter hand omvandla till samhällelig egendom alla produktionsmedlen”. Några alternativ till den parlamentariska demokratin utvecklades emellertid aldrig.

Men arbetarrörelsen var inte ensam. Kampen för demokrati fördes också i nykterhetsrörelsen loger, i frikyrkor och i kvinnliga rösträttsföreningar. I denna breda, inte sällan klassöverskridande miljö utvecklades en gemensam syn kring uppfattningen att samhällskonflikter kan och bör lösas i harmoni, utan klasskonflikter.

I parlamentarismen kom åtskilliga av folkrörelsernas – inklusive arbetarrörelsens – viktigaste krav och framför allt kravet på politisk demokrati att integreras. De moderna borgerliga institutionerna kom att sammanfalla med folkrörelsernas vision om det ideala samhället, och de politiska partierna fylldes med folkrörelsernas aktivister. (*Ambjörnsson 1988, Östberg 1990.*) Samtidigt berövades arbetarrörelsen idén om en demokrati som sprängde den borgerliga demokratins ramar.

Utvecklingen av det svenska partisystemet, och den svenska politiska kulturen, kännetecknas av två relaterade fenomen. För det första en unik kontinuitet. De fem partier som fanns etablerade vid det demokratiska genombrottet var, med smärre undantag, de enda partierna i riksdagen under 65 år, och de finns fortfarande kvar. För det andra, deras ursprung i de svenska folkrörelserna. De var folkrörelsepartier

De klassiska svenska folkrörelserna, arbetarrörelsen, frikyrkorörelsen och, länge starkast, nykterhetsrörelsen utvecklades vid förra sekelskiftet till en kulturell och social miljö där den bärande ideologin för det moderna borgerligt demokratiska samhället kunde formuleras och få en folklig förankring. Och ur dessa grupper uppstod de moderna politiska partierna. Socialdemokraterna och så småningom kommunisterna ur arbetarrörelse och nykterhetsrörelse. Det liberala partiet byggdes i huvudsak upp av dess frisinna medlemmar, alltså av frikyrkorörelsens och nykterhetsrörelsens folk. När bondeförbundet bildades under åren kring första världskriget fick också böndernas rörelser sitt politiska parti. Bara högern stod i huvudsak utanför folkrörelsefären. (*Lundkvist 1977.*)

Länge, har det hävdats, bidrog denna i både bildlig och bokstavlig mening gemensamma dagordning till att utveckla en gemensam politisk kultur med bäring för en betydande del av 1900-talet. Basen för de partier som uppstod i denna process var inte bara det egna partiet och dess sidorganisationer som kvinno- och ungdomsförbund, utan en betydligt bredare sfär av sociala rörelser som, beroende på parti, kunde inkludera religiösa och nykterhetsorganisationer, fackföreningar, jordbrukets sammanslutningar, kulturella och bildningsorganisationer och kooperativa verksamheter. I den meningen är det relevant att referera till dem som folkrörelsepartier.

Detta är intressant nog inte bara ett historiskt fenomen. Även de nya partier som idag finns i Sveriges riksdag har sina rötter i olika sociala rörelser. Kristdemokraterna framför allt i frikyrkorörelsens nya och gamla grenar, Miljöpartiet i miljörörelsen och 1970-talets alternativrörelser och, med en mer kontroversiell tolkning, till och med Sverigedemokraterna i rasistiska och främlingsfientliga rörelser. Detta senaste är naturligtvis beroende av hur man definierar begreppet folkrörelse. Enligt en klassisk modell (*tex Hilding Johansson*) är demokrati, både i form av intern demokrati och demokratiska grundvärderingar, en viktig beståndsdel i folkrörelserna. Om man istället utgår från mer moderna definitioner av sociala rörelser kan ståndpunkten hävdas.

Nu kunde inte heller i Sverige någon lugn folkrörelselunk garantera den allmänna rösträttens genomförande. Det krävdes den svenska hungerrevolutionen våren 1917 och hotet från de ryska och tyska revolutionerna för att få den svenska högern att falla till föga.

1930-talets folkrörelse-mobilisering

Mellankrigstiden var ett demokratiskt genombrott med allvarliga förhinder. I själva verket vet vi att det runt om i Europa var en period av kraftig politisk och social polarisering.

Flera forskare har lyft fram det svenska exemplet som en modell för uppkomsten av en stabil demokrati med massbas. Man har särskilt pekat på två förhållanden av betydelse: den socialdemokratiska regeringens förmåga att tidigt driva en keynesiansk politik och de framgångsrika försöken att bygga klassallianser – i Sverige mellan arbetare och bönder. (*Berman 2006, Müller 2013.*)

Jag är tveksam till att allt för kraftigt hävda en svensk, eller nordisk, sonderweg genom historien eller att mytologisera den svenska eller nordiska modellen, men skulle vilja formulera en hypotes om betydelsen av folkrörelsepartier för att etablera demokratin i Sverige. Jag lägger framför allt tyngdpunkten på folkrörelsemobiliseringen

Även det svenska samhället kännetecknades av omfattande politisk polarisering. Det skedde en omfattande radikalisering, i början i form av omfattande strejker som fick sin tragiska

kulmen i Ådalen 1931. Men det som framför allt kännetecknas den fortsatta utvecklingen var en mobilisering av de gamla och kraftig tillväxt av nya rörelser.

Fackföreningsrörelsen ökade sitt medlemsantal från 655 000 till 980 000 mellan 1933 och 1939. Inte minst skedde ett genombrott för den fackliga tjänstemannarörelsen, som under denna period också fick sina två första fackliga centralorganisationer, DACO för de privatanställda och ”gamla” TCO för de offentligtanställda. 30-talsdepressionen hade för första gången dragit in stora tjänstemannagrupper i omfattande arbetslöshet.

Det är intressant att notera att de svenska pinnebergarna [*efter Hans Falladas bok om de utarmade tyska mellanskikten som kom att utgöra en viktig bas för den framväxande nazismen*] valde folkrörelsemodellens mittfåra framför högerradikala lösningar.

Den svenska kvinnorörelsen genomgick under samma tid en exempellös tillväxt.

De politiska kvinnoförbundens inflytande och medlemsantal mångdubblades. De socialdemokratiska kvinnorna ökade under 1930-talet sitt medlemsantal från 7 000 till 27 000, och bondeförbundets och högerns i samma grad. Husmodersförbundet växte också kraftigt.

En annan mäktig kraft var de kvinnliga fackliga organisationerna, 100-tals, framför allt inom områden som undervisning, vård, kontor och handel och med åtskilliga 10 000-tals medlemmar, framför allt i de stora städerna. Kännetecknande för de kvinnliga organisationerna var deras starka nätverk. Kring några av de viktigaste kvinnofrågorna vid denna tid, framför allt kopplade till kampen för kvinnors politiska, sociala och ekonomiska rättigheter bildades starka samarbetsorganisationer som genom opinionsmöten, intern skolning och avancerad lobbyverksamhet verkade för ökad politisk kvinnorepresentation, likalön och kvinnors rätt till förvärvsarbete. Att den statliga utredning som tillsattes för att utreda ett förbud mot gift kvinnas rätt till arbete istället resulterade i ett förslag som förbjöd arbetsgivare att avskeda gravida är det främsta exemplet på kvinnorörelsens styrka – och förmåga att påverka den praktiska politiken. (*Östberg 1997.*)

Flera andra nya folkrörelser växte också starkt under denna tid. Hyresgästernas och pensionärernas kan nämnas här, liksom RFSU. De flesta hade goda relationer till den socialdemokratiska rörelsefären och många av dess medlemmar kom under denna tid att tas i anspråk för politiska uppdrag på lokal och central nivå.

Begreppet folkrörelseparti innehåller en föreställning om en vidgad demokratisk potential utöver en begränsad parlamentarisk och representativ. Även om partierna i viss mening snabbt integrerades i det omgivande samhället innefattade de en form av deltagande demokrati som kunde leva kvar i de rörelser partierna byggde på. Där kunde förslag formuleras och beslut diskuteras, kritiserats och utmanas även mellan valen och de parlamentariska strukturerna.

Det gav utrymme för diskussioner om ett vidgat demokratibegrepp som inkluderade sociala, jämlikhets- och jämställdhetsfrågor och i förlängningen en mer aktiv stat.

Inte minst arbetarrörelsens medlemmar stimulerades till en vidare samhällelig aktivitet och skolades att tänka och handla politiskt och deltog också ofta i politikens implementering på lokal nivå.

Masspartiernas tid

Efter andra världskriget var de auktoritära och fascistiska idealen komprometterade. I stora delar av den industrialiserade världen härskade socialliberalt konsensus. Det rådde ett slags symbios mellan kapitalets önskan om massproduktion och folkets om massdemokrati. Ekonomins styrka var beroende av lönearbetarnas välbefinnande, kunde det heta. (*Crouch 2011.*)

Om demokratin under mellankrigstiden hela tiden hade riskerat att kvävas av återkommande ekonomiska kriser bars efterkrigstidens demokrati fram av de gyllene 30 åren, den längsta och

kraftigaste boom den internationella kapitalismen skådat. Understött av den ekonomiska högkonjunkturen byggdes de fordristiska välfärdssamhällena. (*För denna utveckling, se Judt 2010.*)

Nu accepterades en betydligt mer aktiv stat. Den skulle kunna ta på sig en ökad roll för att skapa den infrastruktur som det moderna industri- och välfärdssamhället krävde. Staten tog också på sig ett ökat ansvar för medborgarnas välfärd och trygghet, inte minst när denna hotades av de kraftiga strukturomvandlingar som efterkrigstidens rekordår förde med sig.

Välfärdsstaten blev således under efterkrigstiden något som från en rad olika politiska ståndpunkter uppfattades som ett legitimt sätt för staten att aktivt ingripa i utvecklingen mot demokrati, social trygghet och effektiva marknader. Den sågs som lösningen på kapitalismens och industrisamhällets problem.

Välfärdsstat och offentlig service blev dessutom en viktig del av själva demokratiseringsprocessen. Sociologen T H Marshall menade att medborgarnas rätt till sociala tjänster blev ett uttryck för demokrati, på samma sätt som rösträtten en generation tidigare. (*Marshall 1950.*)

Forskare har beskrivit efterkrigstiden som massdemokratins och masspartiernas tid. (*Mair 2013.*) Uppkomsten av efterkrigstidens välorganiserade välfärdsstat var inte något som bara kan förknippas med socialdemokratien. Också tyska kristdemokrater, engelska Tories, franska gaullister – och finska agrarer – byggde välfärdssystem och accepterade, i olika utsträckning och med olika politiska motiv, ett ökat statligt ingripande i den ekonomiska politiken. Och alla byggde starka partiorganisationer.

Dessa partier bidrog också till att ge efterkrigstidens samhällen en unik legitimitet.

Nu var naturligtvis verkligheten bakom efterkrigstidens demokratiska ideal lite mer komplicerad. Det fanns viktiga intressen och påtryckningsgrupper som inte rymdes inom modellen. Och den ekonomiska sfären var till stora delar utanför demokratins kontroll.

På olika sätt disciplinerades demokratierna. Parlamenten hade ingen oinskränkt makt. Välfärds- och planeringsbyråkratierna fick stort inflytande. På många håll i Europa skedde en juridifiering, påskyndad av den tilltagande europeiska integrationen.

I såväl Sverige som Finland kom de korporativa strukturerna att spela en framträdande roll. Inte minst i Sverige. Begrepp som Saltsjöbadsanda och Harpsundsdemokrati har kommit att symbolisera ett system där många övergripande beslut i praktiken överlämnades till överenskommelser mellan framför allt staten och arbetsmarknadens parter. (*Thullberg & Östberg 1992.*)

Folkrörelsedemokratins zenith?

I Sverige är detta också folkrörelsepartiernas – i första hand socialdemokraternas, men också centerpartiets – stora stund. Partierna var verkligen masspartier. Framför allt socialdemokratien. Arbetarklassen var större än någonsin. (*För nedanstående, se Östberg 2012, Östberg & Andersson 2013.*)

Den svenska arbetarklassen har i hundra år tillhört världens mest och bäst organiserade. Det socialdemokratiska partiet hade som mest 1,23 miljoner medlemmar i ett land med en total befolkning av drygt 8 miljoner. De flesta var fram till 1990 kollektivanslutna genom LO, men över 300 000 var direktanslutna till en arbetarkommun. Partiets ungdomsförbund SSU hade som mest över 100 000 och dominerades länge av arbetarungdom. Studentförbundet fick ett kraftigt uppsving under det tidiga 1960-talet. Det socialdemokratiska kvinnoförbundet hade på 1970-talet 40 000 medlemmar i ett tusental kvinnoklubbar. De kristna socialdemokraterna var organiserade i Broderskapsrörelsen.

En rad andra organisationer räknades dit även om banden inte alltid var formaliserades.

Viktigast var naturligtvis Landsorganisationen, vilken som mest hade 2 miljoner medlemmar. A-pressen, Arbetarnas bildningsförbund, folkhögskolor, Folkets hus och Folkets parker runt om i landet och organisationer som Pensionärernas riksorganisation och Hyresgästföreningen räknades som självklara delar av rörelsen. I nära samarbete med socialdemokratin fanns även kooperativ och företag: Konsum, Folksam, HSB, bostadskooperativa Riksbyggen, RESO, filmbolag och reklambyråer. Med rörelsen från (barnorganisationen) Unga Örnar till (begravningsfirman) Fonus var ett ofta hört skämt.

Formellt har de flesta av dessa organisationer stått självständiga gentemot det socialdemokratiska partiet och varit öppna för medlemskap även för andra. Ändå har ingen tvekan rått om att de ingått i den socialdemokratiska rörelsefären.

Hundra tusental, över tid miljoner hade uppdrag på olika nivåer. Av särskild betydelse är hur dessa medlemmar drogs in i ett aktivt skötande av staten, centralt och än mer lokalt. Man kan också se uppkomsten av en lokal professionell välfärdsbyråkrati, en grupp med samtidig förankring i, och försörjning genom, rörelsen, den kommunala politiken och den lokala välfärdsstaten.

I 44 år i rad hade man regeringsmakten, på lokal nivå var ofta inflytandet ännu större och bestod längre. Och man använde den. Även om de fordristiska välfärdsstaterna var ett internationellt fenomen är det uppenbart att den fick en särskild svensk touch.

För socialdemokratin gavs en möjlighet att formulera en strategi som gradvis skulle kunna leda till ökad frigörelse från marknadsberoendet. Keynes möjliggjorde förenandet av arbetarklassens intressen och den nationella tillväxten. Ekonomisk planering, full sysselsättning, expansion av välfärdsstaten, omfördelning av resurser för att kompensera för de ojämlikheter som skapas av marknaden, ökad jämlikhet, det rymdes också, åtminstone inledningsvis, inom ramen för det reformistiska projektet – särskilt med en så skicklig överbyggnad som Rehn-Meidnermodellen.

Välfärdssektorn var offentligt finansierad, ägd och driven – den dekommodifierades i betydande utsträckning.

Politiken rymdes emellertid inom de grundläggande kapitalistiska strukturerna. Några reella steg mot ett brott med marknadsekonomin togs inte. Kritiker från vänster kunde kärvt beskt ställa frågan ”en klasskompromiss under högkonjunktur, var det allt socialdemokratin kunde leverera?”

Och kritiker saknades inte.

Denna svenska välfärdsregim var ingalunda oproblematiserad ur demokratisk synvinkel.

Den sökte sin kraft ur strukturer organiserade för och av massorna. Men de leddes av byråkratier. De var nödvändiga för att partierna skulle fungera som massorganisationer, för att knyta kontakter med massorna – men också för att kunna fylla sina funktioner i parlamentariska och korporativa strukturer. Med åren, och i takt med att rörelsens inflytande ökade i olika samhällsorgan, växte också kritiken mot en tilltagande maktfullkomlighet.

Några faktorer förstärkte dessa tendenser.

De korporativa strukturer som var ett så påtagligt inslag i den svenska modellen var en. Begreppet Harpsundsdemokrati har kommit att symbolisera de informella överläggningar och överenskommelse som skedde mellan staten och de viktiga intresseorganisationerna, framför allt arbetsmarknadens parter. De försvagade riksdagens ställning, men skapade också en situation där regeringen, som också innehöll socialdemokratin reella ledning, band upp sig för uppgörelser som inte kunde underställas rörelsens demokratiska prövning i något meningsfullt avseende.

Välfärdsstatens expansion på central nivå skapade behov av ett stort antal nya tjänstemän i departement och ämbetsverk. Spåren av dessa ofta kompetenta och effektiva sociala ingenjörer kunde avläsas i ett kraftigt ökat statligt ingripande och medföljande förordningar och statliga riktlinjer.

Samtidigt skedde en centralisering av viktiga organ, såväl i samhälle som rörelse.

De svenska kommunerna, som så sent som i början av 1950-talet varit fler än 2 000, minskade till 850 och, från 1970-talet, 270. En rad kommunala förtroendeuppdrag försvann och makten koncentrerades till ett färre antal personer.

Samtidigt skedde en omfattande sammanslagning av arbetarrörelsens lokala föreningsliv. Antalet arbetarkommuner minskade kraftigt och inom LO minskade genom sammanslagningar på kort tid antalet lokala fackföreningar från 8 000 till 1 700.

Det skedde också en kraftig professionalisering. Större kommuner och ökat statligt bidrag till politik och föreningsliv skapade förutsättningar för en kraftig ökning av heltidsanställda, något som i betydande utsträckning kom socialdemokratin och dess olika beståndsdelar till del.

Som ett brev på posten blossade debatten om pampen, både kommunalpampen och fackpampen, upp.

Denna kritik var ett uttryck för en utmaning som från olika håll riktades mot efterkrigstidens välfärdssamhällen och konsensuskultur. Utmaningen kom först från vänster.

Modellen utmanas

Den samhälleliga rörelse som kommit att sammanfattas med "1968" vitaliserade den demokratiska diskussionen. En viktig del av de frågor som restes handlade om att förnya de demokratiska strukturerna. (Se Östberg 2002.) Kritik av byråkrati och korporativa strukturer var legio. Demokratins utveckling till nya områden som skoldemokrati och studentmakt restes. En särskild roll kom frågor om ekonomisk demokrati och arbetsplatsdemokrati att spela, de drevs framför allt av fackföreningsrörelsen och kom i sin mest radikala form, löntagarfonderna, att utmana samhällets grundläggande maktförhållanden.

Också folkrörelsernas klassiska representativa demokrati kom att ifrågasättas. Det experimenterades friskt med direktdemokrati, stormöten och mer antiauktoritära organisationsformer.

Intressant nog kom det andra stora folkrörelsepartiet, centern, att bli en aktör i denna debatt. Decentralisering och när demokrati blev en viktig del i partiets politiska arsenal vid denna tid. Det bör noteras att denna ideologiska profilering skedde parallellt med en omfattande centralisering av böndernas föreningsrörelse, särskilt dess ekonomiska del.

Men 68-orna ville också radikaliserat politiken. Det fanns tidigt en betydande intern självmedvetenhet om vad socialdemokratin hade uppnått – välfärdsbygget är i stort sett avslutat sade den legendariske finansministern Gunnar Sträng redan i mitten av 1960-talet. Knappt hade han yttrat detta förrän en omfattande diskussion om de fortfarande betydande sprickor som fanns i välfärden bröt ut. Bostadsbristen var skriande, ojämlikheten fortfarande omfattande, den ensidiga satsningen på tillväxtpolitiken hade lämnat viktiga samhällsgrupper bakom sig, kvinnorna var fortfarande i betydande utsträckning utestängda från politikens finrum.

68-radikaliseringen knöt an till folk-rörelsetraditionen i den meningen att den byggde på skapandet och mobilisering av sociala rörelser. I viss utsträckning sökte de alltså förnya rörelsernas demokratiska strukturer, i andra aspekter var de tydligt inspirerade av de äldre rörelserna, även om de ansåg att dessa i allt för stor utsträckning förstenats och integrerats i det omgivande samhället.

Det är viktigt att se att de nya rörelserna knuffade de gamla framför sig. Tydligast kan detta

kanske studeras i kvinnorörelsen. Grupp 8, arketyper för en ny slags radikal och antiauktoritär rörelse påverkade kraftigt de etablerade kvinnoförbunden. Indirekt genom att Grupp 8s mediala och sociala genomslag fick andra kvinnoorganiseringar att radikaliserar sin politik. Men också direkt. Man lyckades bygga breda sam-arbetsfronter över politiska och sociala gränser, till exempel kring kraven på daghemsutbyggnad eller för att stoppa en kvinnofientlig sexualbrottslagstiftning. (*Thomsson Myrvang 2015.*)

När radikaliseringen nådde arbetarrörelsen genom fackföreningsrörelsen inträdde ett nytt stadium. Den hade delvis utvecklats parallellt, men skilt, från den mer ungdomsinspirerade rörelsen kring krav på ökad jämlikhet och arbetsplatsdemokrati under slutet av 1960-talet.

Pådrivna av det tidiga 1970-talets strejkrörelser kom fackföreningsrörelsen att bryta med några av Saltsjöbadsandans fundamenta, t ex vad gäller kraven på att statlig lagstiftning skulle ersätta överenskommelser mellan arbetsmarknadens parter i frågor som var viktiga för arbetarna, som anställningstrygghet och medbestämmande. Och för första gången reste den svenska fackföreningsrörelsen genom förslaget om löntagarfonder, på allvar frågan om demokratins utvidgning till att också omfatta ekonomi och näringsliv.

I denna texts perspektiv är det också viktigt att peka på att de omfattande sociala reformer som genomfördes under 1970-talet – kanske de mest omfattande någonsin, åtminstone i Sverige – bara kan förstås utifrån den gemensamma mobilisering av nya och gamla sociala rörelser som ägde rum under denna tid.

Den politiska utgången av denna kraftiga radikaliserar blev paradoxalt nog att socialdemokraterna efter 44 år förlorade regeringsmakten och ersattes av en borgerlig regering. Orsakerna var flera, inte minst det som pekats på ovan, att den socialdemokratiska rörelsen ansågs ha förstenats och byråkratiserats.

Men det är samtidigt intressant att notera att Olof Palme 1976 ersattes av ledaren för det andra stora folkrörelsepartiet, centerns Thorbjörn Fälldin. Hans parti hade kunnat dra politisk fördel av att vara det parti som mest konsekvent kritiserat samhällets centralistiska tendenser. Särskilt i partiets ungdomsförbund frodades omfattande idéer om närdemokrati och byalag. Och inte minst, centern hade lyckats få ett starkt inflytande över den just då viktigaste av de nya rörelserna, miljö rörelsen, och framför allt Folkkampanjen mot kärnkraft.

Däremot är det svårt att hävda att den ny tillträdde borgerliga trepartiregeringen i någon väsentlig utsträckning byggde på folkrörelser.

I folkpartiet hade dess frisinnade folkrörelsebas trängts kraftigt tillbaka av sekulära storstadsliberaler. Nykterhetsrörelsen hade marginaliserats och frikyrkofolket hade i väsentlig utsträckning sökt sig till det relativt nybildade Kristdemokraterna, som under sin dynamiske nye ledare Alf Svensson målmedvetet närmade sig riksdagsmandat.

Moderaterna dominerades av näringslivsföreträdare och studentpolitiker. Och centerpartiet gick i de kommande valen kraftigt tillbaka.

Demokrati i nyliberalismens tid

Men den stora utmaningen mot efterkrigstidens fordistiska välfärdsstater visade sig snart inte komma från vänster utan från höger. Det kan påpekas att den högervåg som tydligt började rulla upp i slutet av 1970-talet inledningsvis fick inspiration från vänstern. Kritiken mot den byråkratiska staten, parlamentarismens tillkortakommanden, de antiauktoritära strömningarna, ja till och med individualismen fanns med som viktiga stråk hos 68-orna.

Men det var andra lösningar som kom från höger.

En viktig bakgrund till det stora skifte som skedde under 70-talet var slutet på den långa efterkrigsboomen. Kapitalismen gick in i ett mer normalt tillstånd av kriser som den ännu inte

övervunnit. Detta eroderade i sin tur en del av välfärdsstatens ekonomiska fundament.

Keynes var död. Efterkrigstidens starka välfärdsstater sågs av såväl näringslivets företrädare som de hastigt växande nyliberala strömningarna bland de allt mer inflytelserika nationalekonomerna som ett hinder, ja som en orsak till den ekonomiska krisen, kanske den viktigaste. Den radikaliserings som kännetecknade 1970-talet, och inte minst den europeiska strejkvåg som följde i fotspåren av 1968, skrämde. Skulle förväntningarnas missnöje åter skaka om samhället?

Ett centralt tema i den syn som utvecklades hos borgerliga krafter var uppfattningen att politiken fått för stort inflytande på marknadens bekostnad. Lösningen låg i att släppa loss kapitalismens självläkande krafter, marknadens primat, inte politikens. Demokratins former kom åter att i stor utsträckning bestämmas av den globala ekonomiska utvecklingen. Och här sågs den breda massdemokratin som förknippats med välfärdsstaterna som ett särskilt problem.

Hayeks uppfattning att varje försök att styra människors liv ovillkorligen är förtryckande kombinerades med uppfattningen att demokrati oundvikligen leder till irrationella ekonomiska beslut, slöseri och skuldsättning – väljarna kan om de ges chansen inte motstå att ta ut så mycket som möjligt.

Tankarna har nyligen kongenialt sammanfattats av nationalekonomen och bankmannen Björn Wahlros: Marknaden bör – både av effektivitetsskäl och på moraliska grunder – ges prioritet framför olika former av politiskt eller statligt agerande. Politiskt styre kan inte undvikas helt eftersom det finns vissa varor som marknaden helt enkelt inte kan hantera. Men eftersom demokratin i jämförelse med marknader tenderar att vara ganska ineffektiv och/eller kostsam, är det bara sunt förnuft att föreslå att den bör tillämpas sparsamt.

Om denna omsvängning när det gäller den ekonomiska politiken varit önskvärd eller nödvändig är omdiskuterat, men är inte temat i denna artikel. Det är däremot de demokratiska konsekvenserna av denna utveckling.

Politik och marknad

Frågan om relationerna mellan marknad och demokrati har under de senaste åren fått stor uppmärksamhet och kritiskt granskats av några av våra ledande samhällsforskare. De mest bekymrade är inte isolerade debattörer långt ute på vänsterkanten, utan etablerade forskare, flera av dem verksamma vid Max Plank-institutets avdelning för samhällsforskning eller vid Europauniversitet i Florens. Wolfgang Streeck, Peter Mair, Colin Crouch och Wendy Brown är några av de mest kända. Deras kritik och oro följer några linjer.

En handlar om en gradvis förskjutning från en omfördelande massdemokrati till vad de beskriver som en kombination av rättsstat och offentligt underhåll. Måttet på ekonomins styrka är inte längre medborgarnas välbefinnande utan aktieutdelningen. Med marknaden som måttstock försvinner perspektivet av gemensamma värden och i förlängningen av gemensamma sammanslutningar. (Brown 2015.)

Politikens utrymme har minskat och det av flera skäl.

Välfärdsstaten har krympt och i betydande utsträckning integrerats in i marknadsekonomin. De tendenser till dekomodifiering som var tydliga i Sverige har försvagats eller upphört. En rad av de sociala reglerna som infördes efter kriget har upphävts.

En annan orsak är konsekvenserna av den ökade samhälleliga skuldsättningen, vilket är ett internationellt fenomen. De statliga skulderna steg kraftigt under 1980-talet och privata från 1990-talet. Som vi sett var uppfattningen att försvagade offentliga finanser berodde på svaga politiker som givit efter för massornas krav ett viktigt argument för att minska politikens utrymme. De forskare detta avsnitt bygger på avvisar en sådan historieskrivning, Tvärt om

menar de att skuldsättningen sköt fart först när nyliberalismen tagit över och de sociala rörelser som mest kraftfullt argumenterat för en stor och omfördelande välfärdsstat försvagats. Det gäller inte minst fackföreningsrörelsen, som blev en tidig måltavla för nyliberala politiker som Thatcher och Reagan. De offentliga finansernas försvagning handlar dessutom inte om att statsutgifterna ökat utan om att inkomsterna minskat, framför allt genom omfattande skattesänkningar. Dessa har dessutom haft en inkomstprofil som gynnat höginkomsttagare. I Sverige är sänkningen av marginalskatter, jobbskatteavdragens utformning eller avskaffandet av förmögenhets- och arvsskatter uttryck för denna tendens.

De egentliga motiven till först de offentliga och sedan de privata skuldernas kraftiga ökning är istället ett försök att lösa kapitalismens grundläggande problem, behålla tillväxtillusionen och minska de sociala spänningarna, menar Walter Streeck. Staten har genom sin politik köpt tid åt det kapitalistiska systemet.

Det är alltså inte så att kapitalet kräver en nattvaktarstat, tvärt om, staten ska vara liten men effektiv och med minskat folkligt inflytande.

Denna ökade skuldsättning ges alltså en central roll för demokratins minskade ramar. Till- sammans med minskad tillväxt, välfärdssystemens konstruktion, och minskade statliga löpande intäkter i form av sänkta skatter har den lett till att en allt mindre del av statens resurser kan användas till nya reformer. Om demokrati också handlar om att kunna påverka den inhemska politiken och kunna rösta om nationella prioriteringar är det ett problem om det inte finns några alternativ att rösta om. Istället har följden blivit att framför allt de sociala investeringarna – utbildning, forskning och utveckling, familjepolitik och arbetsmarknads- politik – kontinuerligt sjunker.

Utvecklingen gäller generellt för EU:s medlemsstater, men är som bekant mest akut för de högst skuldsatta länderna i södra Europa. Genom deras anknytning till Eurosamarbetet har de förbundit sig att följa de krav som genom ECOFIN stipulerats för samarbetet – och samtidigt avhänt sig de makroekonomiska verktyg, framför allt ränte- och valutapolitik, som länder i kris tidigare förfogat över. De har också för att erhålla stöd förbundit sig att i detalj följa de direktiv som fastställts av den s.k. Trojkan: ECG, IMF och EU-kommissionen, tre organ som alla intar en självständig ställning gentemot politiska påtryckningar och demokratiskt valda organ.

Dessa krav fastställer, ofta i stor detalj, hur de olika länderna ska utforma sin politik när det gäller nedskärningar i sociala system, avregleringar av relationer på arbetsmarknaden, privatiseringar av offentliga tillgångar, vilka skatter som ska sänkas (i regel företagens) och höjas (i regel på konsumtion).

De villkor som de överstatliga organens ställer är också ofta utformade så att de gäller för kommande regeringar, även om politiken underkänts av väljarna. Det är uppenbart att det kraftigt inskränker politikernas och politiska partiers möjligheter att företräda, eller ens ta hänsyn till väljarnas krav. Istället binds deras manöverutrymme av andra institutioner än de nationellt demokratiska. (*Mair 2013.*)

En annan tendens som också pekar i riktning mot ett minskat utrymme för mer omfattande politiska ingrepp i marknadsekonomin är en ökad regelstyrning av den politiska verksamheten. Den Lindbeckkommission som tillsattes under den svenska 1990-talskrisen föreslog en rad åtgärder som hade till syfte att binda upp händerna på vad som sågs som ansvarslösa och klåfingriga politiker

Genom den budgetlag som infördes efter kommissionens rekommendationer infördes en budgetprocess som i väsentlig utsträckning begränsar enskilda ledamöters möjligheter att påverka budgetens utformning. Även riksdagsarbetet effektiviserades, genom att finansutskottet fick ökad makt.

Samtidigt skedde också en överflyttning av makt från riksdag till regering och inom regeringskansliet till statsministern. EU-anslutningen 1994 innebar att ytterligare ett stort antal beslut flyttades utanför de folkvaldas egid.

Alla dessa tendenser har tillsammans inneburit en minskad självständighet för de folkvalda riksdagsledamöterna. Kritiska ledamöter har hävdat att de reducerats till ”transport-kompanier” med enda uppgift att rösta fram regeringens förslag.

I vårt perspektiv är det också intressant att kommissionen avspeglade en uppfattning att det gamla korporativa systemet spelat ut sin roll. Inga beslut skulle längre kunna ges till partsammansatta organ. Särskilt problematiskt ansågs att fackföreningarnas stora inflytande varit. Över huvud taget borde staten hålla armlängds avstånd till intresseorganisationerna, läs i huvudsak folkrörelserna, och dra ner på stödet till dem, menade man. (Se *Östberg 2014*.)

Genom viktiga beslut har politikerna också avhänt sig makt över den ekonomiska politiken. I Sverige inleddes utvecklingen genom några symbolmättade beslut om avveckling av bank- och valutaregleringar under andra hälften av 1980-talet. 1990 beslöts att ett inflationsmål på två procent skulle överordnas målet om låg arbetslöshet. När Riksbanken så formellt fick sin självständighet från politiskt styre 1999 överlät politikerna avgörande delar av den makroekonomiska politiken till ekonomer, ofta rekryterade från banksektorn.

Också införandet av marknadsinspirerade styrprocesser inom politik och förvaltning har försvagat den demokratiska kontrollen. Genom att med begreppet ”governance” introducera traditionell politisk styrning har man ytterligare löst upp gränserna mellan politik och marknad. Man har skapat amorfa nätverk som inkluderar stat, marknad och andra intressenter och informella aktörer med syfte att gemensamt hitta praktiska lösningar på tekniska problem. Måttstocken är vilken lösning som gynnar marknaden. New Public Management är en näraliggande innovation där marknadsimporterade effektivitets- och lönsamhetskalkyler blir styrande för organiseringen av offentlig verksamhet.

Om statens uppgift blir att i samarbete med marknaden garantera ekonomisk tillväxt och ett gott investeringsklimat reduceras det demokratiska fältet till ett ekonomiskt räkneverk. På så sätt upplöses själv idén om folket, menar Wendy Brown.

Överstatlighet och demokrati

Just uppkomsten av en rad organ som inte står under traditionell politisk kontroll, är särskilt märkbar på en internationell nivå: olika EU-institutioner som ECB eller Europadomstolen, IMF och Världsbanken osv.

En särskild roll spelar här EU. EU har på ett aktivt sätt fyllt funktionen som liberaliseringens motor. Genom Maastricht- och Lissabonfördragen kodifierades monetarismen som grund för den ekonomiska politiken. EU:s olika organ, framför allt Kommissionen, Europeiska centralbanken och EU-domstolen har varit centrala redskap för denna utveckling

Men hela EU:s konstruktion står i motsättning till den typ av parlamentariska demokratier som länge utgjort idealet för den liberala demokratin.

En viktig utgångspunkt för EU är att vara ett konsensusinriktat, konserverande system där beslut fattas i samförstånd. Det förstärks av att EU består av en rad olika institutioner utan något klart maktcentrum. Det finns ett ministerråd, en kommission med en omfattande och mäktig byråkrati, och vidare Europaparlamentet, Europeiska centralbanken, EU-domstolen och de 28 medlemsländernas regeringar och nationella parlament, alla med inflytande över unionen och dess beslut. En självklar följd blir att systemet blir så svårmanövrerat att när beslut väl är fattade är de svåra att ändra. (*Moschonas 2009*.)

De politiska partierna, som traditionellt byggt upp de nationella demokratierna har ingen självklar maktställning i detta konglomerat av institutioner. Visst finns de direkt eller indirekt

representerade i många av organen, men inte på ett samordnat sätt. Dessutom måste de politiska partierna i EU agera genom de olika partigrupperna. I socialdemokraternas fall innebär det att inflytandet från det högerinriktade tyska partiet – som idag dessutom är djupt uppbundet i en politisk koalition med de konservativa kristdemokraterna – är massivt.

Dessutom finns mäktiga och välorganiserade yttre påtryckningsgrupper. Lobbyverksamheten i Bryssel är en mångmiljardindustri som bara näringslivsorganisationer med massiva resurser full ut kan utnyttja. Folkrörelseinflytandet är perifert. I den amorfa massa av NGO-er som försöker påverka EU:s beslut utgör de bara en mindre del.

Utvecklingen från idealet om politikens primat till en marknadens har för dess förespråkare varit framgångsrik. Bäst sammanfattas det kanske av ett numera klassiskt uttalande av förre chefen för USA:s centralbank, Alan Greenspan: ”Vi har haft turen att de politiska besluten i USA tack vare globaliseringen till större delen har ersatts av den världsomspännande marknadsekonomi. Med undantag för den nationella säkerheten spelar det knappast någon roll vem som blir nästa president. Världen styrs av marknadskrafterna”.

Det är uppenbart att demokratin knappast stärkts som en följd av det ekonomisk-politiska systemskiftet som kännetecknat de senaste årtiondena.

Partidemokratins svanesång

Ett återkommande påstående är att utvecklingen har bidragit till en ökad klyfta mellan medborgarna och den politiska eliten. Det är framför allt Peter Mair som drivit tesen att partidemokratins tid har passerat. Partierna har fortfarande en roll i det parlamentariska systemet men styrkeförhållanden är helt annorlunda.

Det politiska systemet behöver i minskande grad de politiska partierna, ledarna behöver inte partiet, partiet inte sina medlemmar. Resultatet blir att medlemmarnas engagemang minskar, väljarna flyr och partierna förlorar sin legitimitet att företräda medborgarna.

Det som medlemmarna förut behövdes till: att välja ledning, finansiera verksamheten, ge input i politiken och föra ut den, behövs inte längre. Statliga partibidrag och sponsring har lett fram till att medlemsavgifter idag utgör en obetydlig roll av partiernas budget. Opinionsundersökningar ersätter information från medlemsorganisationerna. Medier och PR-konsulter för ut partiernas budskap mer effektivt och riktat än medlemmarna kan. Och partiernas ledningar rekryteras i allt mindre utsträckning från medlemsbasen och i allt större utsträckning genom självrekrytering eller handplockning.

Partiledningarna rekryteras från ett allt snävare socialt skikt, som skiljer sig från medlemmars och väljares. Partiledningarna har professionaliserats och karriärvägarna blir allt mer gemensam för de olika partierna. Ledningarnas lojaliteter ligger också allt mer hos den politiska klassen. Möjlighet att göra karriär inom näringsliv eller lobbyorganisationer gör att behovet till återkoppling till partiet ytterligare minskar. Personval och politikens individualisering gör att ledarna också står allt mer självständiga gentemot sina partier.

Dessa tendenser till att forma en ny politisk klass förstärks när det råder en grundläggande konsensus om den generella politiken, eller åtminstone att utrymmet för mer omfattande politiska kursändringar inte föreligger. Kampen om mitten är ju vad som kännetecknat politiken de senaste decennierna. De täta regeringsskiftena leder också till att alla stora partier för eller senare får ta ansvar för politiken och att en återställarpolitik, där regeringsskifte också innebär väsentliga politiska kursändringar numera är ovanlig, och ibland omöjlig.

Den andra sidan av detta mynt är att medborgarnas politiska engagemang minskar. Röstdeltagandet har minskat över hela Europa de senaste årtiondena, liksom förtroendet för politiken och politikerna. Medborgarna ser inte regeringarna som sina egna företrädare.

Engagemanget i de politiska partierna minskar. Medlemsantalet har minskat drastiskt och

engagemanget sjunkit. Väljarnas lojalitet med partierna har också blivit väsentligt svagare, partibyten mellan val är betydligt vanligare idag än tidigare. Efterkrigstidens masspartier har utvecklats till professionella ”catch-all-partier”. (Se Östberg 2014, *Statsvetenskaplig tidskrift* 2010:1.)

Utvecklingen har också tydliga socio-ekonomiska konsekvenser. De som främst tappat förtroendet för politiken och som fjärrat sig långt från politiskt deltagande är de som drabbats hårdast av de ökade samhällsklyftor som uppstått i politikens fotspår. Claus Offe har talat om en dubbel klyfta: regeringarna har tappat kontrollen över skatter och den finansiella sektorn och som svar har medborgarna tappat förtroende för pålitligheten i den demokratiska kontrollen över den politik regeringarna för. Frågan är vad medborgarna kommer att göra istället.

Och hur ser den framtida relationen ut mellan demokrati och kapitalism?

Och folkrörelsepartierna?

Det är en huvudtes hos Peter Mair att denna utveckling är generell för den industriella världen. Men om det stämmer även för Sverige får den i perspektivet av temat i denna artikel särskilda konsekvenser för de partier som här kallats folkrörelsepartier.

Stora delar av den rörelsefär som socialdemokratin utgjort har försvagats, eller till och med eroderats. (För noter, se Östberg 2012.)

Det finns flera orsaker till det.

En har att göra med förändringar i klasstruktur och social sammansättning. Den industriarbetarklass som utgjort den sociala basen för socialdemokratin har kraftigt försvagats. Den utgjorde så sent som på 1960-talet 30% av de förvärvsarbetande, sjönk efter 70- och 90-talskriserna till 15% och har ytterligare gått tillbaka efter finanskrisen. Inte minst har de industriorter, ofta av bruksortskaraktär där socialdemokratins ställning varit hegemonisk allt mer försvunnit. Klassröstningen, där 70–80 procent av LO:s medlemmar röstat på socialdemokratin och de flesta andra till vänster har tunnats ut efter sekelskiftet. Idag till den grad att Sverigedemokraterna utmanar socialdemokratin som det största partiet inom LO.

En annan central faktor är försvagningen av de sociala rörelser ur vilken socialdemokratin är sprungen.

LO har tappat en halv miljon medlemmar de senaste tio åren och organisationsgraden ligger för första gången sen 1930-talet under 70 procent. Kooperationen har kommersialiserats, Folkets Hus i betydande utsträckning sålts ut eller lagts ner, A-pressen gått i konkurs och Aftonbladet sålts till Schibstedts.

Partiets medlemsantal har rasat. En avgörande förändring inträffade när LO i början av 1990-talet upphävde kollektivanslutningen. Innan dess hade partiet över 1,2 miljoner medlemmar. 1992 var antalet fortfarande en kvarts miljon, det har i dag sjunkit till under 100 000 , och medelåldern ligger på över 60 år. Genom ungdomsförbundet SSU:s partiella sammanbrott har partiet förlorat den traditionellt viktigaste källan för rekrytering av ledarskap på olika nivåer.

Medlemskårens sociala sammansättning har förändrats. För ett par decennier sedan var det självklart att de allra flesta fackligt aktiva var organiserade socialdemokrater. Det gäller inte längre.

Den förändrade sociala sammansättningen är särskilt märkbar när det gäller förtroendevalda. Det råder en kraftig underrepresentation av arbetare i de politiska församlingarna, i förhållande medlemmarna och än mer i förhållande till väljarna, och det blir mer påtagligt ju högre upp i hierarkin man kommer. Andelen ”politiska broilers”, alltså ledande företrädare som saknar yrkeserfarenhet utanför politiken, har ökat kraftigt.

Länge dominerade värderingar grundade i arbetarrörelsens egalitära ideal även inom de högre skikten av det socialdemokratiska partiet. Också ledare med rötter inom andra klasser iakttog en stark lojalitet med arbetarrörelsen och dess värderingar – Tage Erlander bodde i ett hyreshus på Kungsholmen och Olof Palme länge i radhus i Vällingby. Detta har luckrats upp i takt med att rekryteringsbasen förändrats och möjligtvis också som en följd av att partiets politik blivit mer marknadsanpassad. Finansministrar som Kjell-Olof Feldt, Erik Åsbrink och Per Nuder fortsatte efter sin avgång karriären som styrelseproffs i det privata näringslivet. Det är svårt att tänka sig Ernst Wigforss eller Gunnar Sträng i den positionen. En rad av deras medarbetare har därefter växlat positioner mellan uppdrag i det socialdemokratiska regeringskansliet, ekonomiska rådgivare till de stora bankerna och centrala funktioner i staten, inte minst inom riksbank och policyskapande ämbetsverk, och på senare tid också inom politisk konsultverksamhet – med Göran Persson som det klarast skinande exemplet.

Partiet har också genomgått en kraftig politisk omvandling. Det är en ofta framförd uppfattning att socialdemokratin var 1900-talets mest framgångsrika politiska kraft. Men, är en återkommande fråga, hur kommer det sig att den inte hade något självständigt bidrag att komma med efter den djupa ekonomiska och sociala krisen 2008 som man haft 1932 – eller som (ny)liberalismen haft för det sena 1900-talets kriser?

Svaret ligger rimligtvis i det förhållande att partiet i väsentliga delar accepterat grunddragen i den nyliberalt influerade grundsyn som i större eller mindre utsträckning är gemensam för i stort sett alla ledande europeiska politiska partier. I vissa fall har man varit pådrivande i utvecklingen mot avregleringar och marknadsanpassningar och enbart undantagsvis har man upphävt beslut i denna riktning som genomförts av borgerliga regeringar. Denna anpassning mot mitten har föga lönats av väljarna, Länge hade partiet 45 % av väljarna, fram till sekelskiftet ytterst sällan lägre än 40. Idag ligger opinionssiffrorna kring 25%.

Inom parentes kan noteras att Centerpartiet i än högre grad, i takt med landsbygdens avfolkning, drabbats av tillbakagång i medlemsantal och väljarstöd. Medan det gröna Centerpartiet under 1970-talet hade 25 % av väljarkåren har det de senaste valen legat kring 5–7 %. Den politiska omsvängningen har också varit betydande. Som en ödets ironi hamnade partiet, bl a på grund av sin organisatoriska svaghet, under, åtminstone ideologiskt inflytande av ”Stureplanscentern”, en storstadsbaserad nyliberal riktning, som i väsentliga frågor placerade partiet långt till höger på den politiska skalan.

En europeisk väg?

Det är uppenbart att den svenska utvecklingen i alla sina huvuddrag följer en generell europeisk väg. Den nyliberala ekonomiska politik som dominerat de senaste decennierna har drivits på och i stor utsträckning implementerats gen om EU och dess olika organ.

De svenska socialdemokraterna intog länge en skeptisk inställning till EU och dess föregångare EEC. Intressant nog

var ett viktigt argument att en EEC-anslutning skulle utgöra ett hot mot den svenska modellen och dess socialpolitik. När partiet i början av 1990-talet över en natt vände på klacken och ansökte om medlemskap var ett centralt argument från partiledningen för att övertala en motsträvig medlemskår att Sverige hade ett särskilt ansvar att delta i arbetet att skapa ett socialt EU.

Något sådant har inte varit möjligt att uppnå, och är antagligen över huvud taget inte möjligt att driva igenom. Inte ens när EU:s ledande organ vid sekelskiftet hade en kraftig socialdemokratisk majoritet var det genomförbart att anta det ganska blygsamma offensiva förslag att bekämpa arbetslösheten som Allan Larsson arbetat fram.

Men om vi nu ändå leker med tanken att socialdemokraterna skulle ena sig om en offensiv expansiv ekonomisk politik som till exempel begränsade marknadens makt och lät bankerna,

inte folket, betala den ekonomiska krisen. Och om man dessutom lyckades få majoritet i de politiskt sammansatta organen (ministerråd och parlament) och dessutom få kommissionen och den mäktiga EU- byråkratin med på båten – och hur troligt är det? – skulle den politiken då kunna realiserats? Den ledande EU-experten vid Europaparlamentet i Florens, statsvetaren Stefano Bartolini, svarar ett entydigt nej: ”En sådan förändrad politik skulle hindras av den Europeiska centralbankens självständighet, av EG-rätten och EG-domstolen.” Den demokratiska beslutsprocessen i form av majoritetsbeslut i politiskt valda och tillsatta församlingar existerar inte inom EU.

Det är uppenbart att EU-projektet idag saknar djupare demokratisk legitimitet i breda lager.

När EU:s handelskommissionär Cecilia Malmström intervjuades i den engelska tidningen *The Independent* om de massiva protesterna runt om i Europa mot det nya frihandelsavtalet med USA och tillfrågades om hon inte tog intryck av dem väckte hennes svar internationell uppmärksamhet: ”I don’t take my man-date from the European people”.

Formellt hade Malmström, som är doktor i statsvetenskap, rätt. Men svaret på frågan underlättar inte säljandet av EU som ett demokratiskt projekt.

Inte minst har de djupa sociala kriserna i södra Europa satt demokratin i fokus. De åtgärder som trojkan satt in mot Grekland är som bekant omdiskuterade. Och de bekräftar med råge de ovan framförda åsikterna om hur ekonomiska kriser angriper demokratin.

Trojkans tredje memorandum sommaren 2015 innehöll inte bara detaljerade direktiv som det grekiska parlamentet måste fatta om höjd moms, sänkta pensioner eller omfattande utförsäljningar av grekiska tillgångar på upp till 50 miljarder euro. Det innebar också att IMF:s representanter bokstavligen flyttade in i det grekiska finansdepartementet och att regeringen ålades att konsultera trojkan innan den lägger fram, förslag av ekonomisk betydelse för parlamentet, eller ens presenterar dem offentligt för allmänheten.

Och det handlar inte bara om direktiv uppifrån. Hösten 2015 väckte den portugisiska presidenten stor uppmärksamhet när han vägrade låta vänstermajoriteten i det portugisiska parlamentet bilda regering, med argumentet att ”det vore att ge fel signaler till de finansiella institutionerna, investerarna och marknaden”.

Den nuvarande europeiska överstatligheten är för närvarande drabbad av en djup legitimitetskris på alla nivåer: Politiskt, ekonomiskt och inte minst demokratiskt. Vad finns det för alternativ till status quo? Dagens europeiska ledarskap verkar nämligen sakna alternativa handlingsplaner, och i den mån en sådan skulle presenteras verkar det tungrodda EU-maskineriet fungera som avsett: att förhindra varje långtgående förändring. I den utsträckning den ekonomiska krisen fortsätter att sprida sig kommer fler länder att befinna sig i samma demokratiska dilemma som länderna i södra Europa. Den politik Finlands nuvarande regering försöker att implementera – med omfattande nedskärningar i det sociala välfärdsnätet, infrastruktur och utbildning och försök att inskränka rörelsefriheten för arbetsmarknadens parter, i första hand fackföreningarna – följer i detalj Eurozonens riktlinjer och ett regeringskifte skulle så länge dessa ramar gäller inte i någon avgörande grad kunna ändra denna inriktning.

Tre huvudalternativ till status quo går att urskilja.

Ett är att fördjupa marknadens grepp ytterligare. Här kan jag återvända till den auktoritet jag citerade ovan, Björn Wahlroos. Det går åt rätt håll, menar han. Men man måste gå vidare för att komma till rätta med majoritetsdemokratin. Tvåkamarsystem, starkt presidentiellt veto, juridisk överprövning av politiska beslut, en stark byråkrati. Kvalificerad majoritet för skattehöjning skulle lösa mycket. (Inom parentes är det påtagligt hur starkt dessa förslag påminner om den hur den icke- demokratiska högern argumenterade för 100 år sedan.) Syftet är uppenbarligen, för att tala med Streeck, att ytterligare lösa banden mellan kapitalism och demokrati.

Ett annat alternativ ser vi hos de högerpopulistiska partier som idag växer sig starka i länder som drabbats hårt av krisen. En främlingsfientlig, i grunden auktoritär och antidemokratisk strömning med nostalgiska drag utan egna lösningar. Detta alternativ är inte längre bara ett framtida hot. Frankrikes nästa president skulle mycket väl kunna heta le Pen. I Ungern är dess inflytande tungt också hos det regerande Fides-partiet. En motsvarande utveckling mot en auktoritär stat ser vi i Ryssland.

Men finns det fortfarande ett tredje, folkrörelsedemokratiskt alternativ?

De klassiska sociala massrörelserna som utgjorde dess bas har eroderat och bara delvis kompletterats med nya. Det gäller särskilt den socialdemokratiska rörelsefären, som dessutom fått betala ett högt pris för sin oförmåga att formulera en politik som i någon väsentlig utsträckning skiljer sig från ett nyliberalt konsensus.

En central tes i denna artikel har varit att mobilisering av folkrörelser spelat en central roll för den svenska samhällsutvecklingen. Den allmänna rösträttens erövring efter första världskriget, folkhemspolitikens etablering under 1930-talet eller 1970-talets stora sociala reformvåg är alla relaterade till sådan folklig kamp, har det hävdats. Är detta möjligt igen?

Vi har under de senaste åren sett uppkomsten av en ny typ av breda partier. De bygger på nya sociala rörelser, som ofta uppkommit i protester mot försöken att implementera EU:s nyliberalt inspirerade åtstramningspolitik. I t ex Grekland har de också burits upp av äldre folkliga rörelser, framför all fackliga. Där har Syriza till och med vunnit ett val och en folkomröstning på ett program riktat mot just EU-byråkratin och dess ekonomiska politik. Med Corbyns val till ledare för brittiska Labour har dessa idéer nått en av den traditionella arbetarrörelsens starkaste fästen. Också inom den svenska socialdemokratin har strömningar som vill bryta med huvudriktningen för de senaste årtiondenas ekonomisk-politiska utveckling blivit all mer synliga. De som ville hindra fortsatta privatiseringar och vinster inom välfärdssektorn torde ha utgjort en majoritet av ombuden på den senaste socialdemokratiska kongressen. Folkrörelsepartiet verkar inte helt dött.

Samtidigt, den globala marknad som flyttat fram sina positioner under de senaste decennierna har gjort det med en kraft och i en omfattning som har få historiska motsvarigheter. Kombinationen av försvagningen av de kraftfält som varit tidigare radikaliseringsperioders bärare och den globala marknadens kraftigt stärkta ställning har lett till radikalt andra förutsättningar för politisk mobilisering och handling än de som präglade 1900-talets historia.

Så frågan är, finns det ett utrymme för en ny fusion mellan vad som återstår av de traditionella folkrörelsepartierna och nya former av sociala rörelser som skulle på ett avgörande sätt skulle kunna öka politikens inflytande på marknadens bekostnad – och på så sätt försöka att åter vidga demokratins ramar?

Litteratur

Ambjörnsson, Ronny, (1988). Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930, Stockholm: Carlsson

Berman, Sheri (2006). The primacy of politics: social democracy and the making of Europe's twentieth century. Cambridge: Cambridge University Press

Brown, Wendy (2015). Undoing the demos: neoliberalism's stealth revolution. First Edition New York: Zone Books

Crouch, Colin (2011). Postdemokrati, Göteborg: Daidalos

Fallada, Hans (2015). Hur ska det gå för Pinnebergs?: roman. [Ny utg.] Stockholm: Lind & Co

Johansson, Hilding (1980). Folkrörelserna i Sverige. Stockholm: Sober

- Jonsson, Stefan (2013). *Crowds and democracy: the idea and image of the masses from revolution to fascism*.
- Judd, Tony (2010). *Postwar: a history of Europe since 1945*, [New ed.] London: Vintage
- Lundkvist, Sven (1977). *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920*, Uppsala: Univ.
- Mair, Peter (2013). *Ruling the void: the hollowing of Western democracy*, London: Verso
- Marshall, Thomas Humphrey (1950). *Citizenship and social class and other essays* Cambridge: 1950
- Moschonas, Gerassimo (2009). "Reformism In a "Conservative" System: The European Union and Social Democratic Identity" I Callaghan, John (red.) (2009) *In search of social democracy: responses to crisis and modernisation*. Manchester: Manchester University Press
- Müller, Jan-Werner (2013). *Demokratins tidsålder: politiska idéer i 1900-talets Europa*. Göteborg: Daidalos
- Olsson, Lars & Ekdahl, Lars (2014). *Klass i rörelse: arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling*. [Ny uppl.] Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
- Thomsson Myrvang, Ulrika (2015). *Systemskapets strategier: om kvinnopolitiska praktiker i svensk demokrati*. Stockholm : Stockholms universitet
- Roper, Brian S. (2013). *The history of democracy: a Marxist interpretation*. London: Pluto
- Statsvetenskaplig tidskrift 2010:1
- Streeck, Wolfgang (2013). *Köpt tid: den demokratiska kapitalismens uppskjutna kris : Adornoföreläsningar i Frankfurt 2012*, Göteborg: Daidalos
- Thullberg, Per & Östberg, Kjell (red.) (1994). *Den svenska modellen*. Lund: Studentlitteratur
- Wahlroos, Björn (2012). *Marknader och demokrati: uppbrott från majoritetens tyranni*, Stockholm: Atlantis
- Östberg, Kjell (1990). *Byråkrati och reformism: en studie av svensk socialdemokratis politiska och sociala integrering fram till första världskriget*. Diss. Stockholm: Univ., 1990
- Östberg, Kjell (1997). *Efter rösträtten: kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion
- Östberg, Kjell (2002). *1968 när allting var i rörelse: sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna*, Stockholm: Prisma i samarbete med Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högsk.
- Östberg, Kjell (2012) "Swedish Social Democracy after the Cold War. Whatever happened to the movement?" I Schmidt, Ingo & Evans, Bryan (red.), *Social democracy after the Cold War*, Edmonton, AB: AU Press
- Östberg, Kjell & Andersson, Jenny (2013). *Sveriges historia. 1965-2012*, Stockholm: Norstedt